

ХУДУДЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ

Сатторов Санжар Абдумуродович,

Термиз давлат университети мустақил изланувчиси, Ўзбекистон

email: sattorov.s@inbox.ru

ORCID: 0000-0002-5355-2517

MODERN APPROACHES TO ASSESSING THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Sattorov Sanjar Abdumurodovich,

Independent researcher at Termez State University,

Uzbekistan

email: sattorov.s@inbox.ru

ORCID: 0000-0002-5355-2517

Аннотация. Мақолада ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг замонавий ёндашувлари ҳақида фикр билдирилган. Унда ҳудудларнинг ривожланиш даражасини объектив баҳолашга тўсқинлик қиладиган асосий сабаблар, иқтисодий ривожланишнинг ўзига хослиги, ҳудуднинг ҳуқуқ ва бурчлари доирасида хўжалик юритувчи субъект фаолиятини таъкил этиш орқали ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини шакллантириш масалалари, шунингдек, ҳудуднинг динамикаси ва ривожланиш даражасини сифат жиҳатидан баҳолаш замонавий воқеликда лойиҳавий ёндашувларни фаол ривожлантириш доирасида ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий самарали бошқаруви бўлиши кераклиги кўрсатилган ўтилган.

Таъкидланишича, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини ҳисоблаш учун кўп қиррали таҳлил методологияси муаммолари, шунингдек, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳудудлари манфаатдор

томонлари идрок этишнинг параллел равишда ечиш имконини беради. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг мавжуд назарияси ва амалиёти кўп ҳолларда ривожланишнинг ижтимоий ёки иқтисодий таркибий қисмига эътибор қаратилиб, муаммоларни ёритишни чеклайди, деб хулоса қилиш имконини беради. Прогнозлар бўйича минтақа ривожланиши учун энг кўп қўлланиладиган кўрсаткичларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: иқтисодий ва ижтимоий.

Мақолада ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашда Ч.Карлссон иккита ўзаро боғлиқ кўрсаткичлари: фазовий ўзгарувчанлик коэффициенти ва Герфиндалнинг фазовий индексидан фойдаланилган. Бундай методологияни қўллаш натижалари фақат эришилган хулосаларни тасдиқлаш ва давлат иқтисодий сиёсати ва иқтисодий ривожланиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш учун фойдали бўлиши мумкин. Минтақавий ва миллий иқтисодиётлар ривожланишининг географик ва саноат

жиҳатларини бирлаштириш бир нечта кўрсаткичларни ўзида мужассам этган: мамлакатнинг бир соҳасидаги кўриб чиқилаётган ҳудуд, шунингдек, ўрганилаётган минтақа иқтисодиётининг бутун миллий иқтисодиётдаги улушини ифода этади.

Ушбу методиканинг жиддий афзаллиги - уни ҳисоблаш учун статистик маълумотларнинг нисбий мавжудлиги, шунингдек, натижаларни шарҳлашнинг соддалиги.

Мақолада ҳудуднинг нотекис ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашга ёндашувларни ишлаб чиқишда манфаатдор томонларнинг потенциал фойдаланувчи ва баҳолаш натижаларининг амалдаги мижозлари сифатидаги эҳтиёжлари устуворлик берилиши, ҳудуднинг динамикаси ва ривожланиш даражасини сифат жиҳатидан баҳолаш замонавий воқеликда лойиҳавий ёндашувларни фаол ривожлантириш доирасида ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий самарали бошқаруви бўлиши хулосаланган.

Abstract. *The article discusses modern approaches to assessing the socio-economic development of the regions. The main reasons that hinder the objective assessment of the level of development of the regions, the specifics of economic development, the formation of socio-economic policy of the region through the organization of business activities within the rights and duties of the region, as well as qualitative assessment of the dynamics and level of development. in fact, in the context of the active development of project approaches, the main effective management of the development of the region's economy should be.*

It was noted that the problems of multidisciplinary analysis methodology for calculating the level of socio-economic development of regions, as well as the parallel perception of perceptions by stakeholders of socio-economic regions of the state. The current theory and practice of assessing the socio-economic development of regions allows us to conclude that in many cases the focus is on the social or economic component of development, limiting the coverage of problems. According to forecasts, the most commonly used indicators for regional development can be divided into two groups: economic and social.

In assessing the socio-economic development of the regions in the article, Ch. Carlsson identified two interrelated indicators: the coefficient of spatial variability and

The Gerfindal spatial index was used. The results of applying such a methodology can only confirm the conclusions reached and be useful for the development of public economic policy and economic development projects. The combination of geographical and industrial aspects of the development of regional and national economies includes several indicators: the region under consideration in one area of the country, as well as the share of the studied regional economy in the entire national economy.

A significant advantage of this methodology is the relative availability of statistical data for its calculation, as well as the simplicity of interpreting the results.

The article concludes that the development of approaches to assessing the uneven socio-economic development of the region should focus on the needs of potential stakeholders as potential users and current customers of the assessment results, qualitative assessment of the dynamics and level of development of the region.

Калим сўзлар. *худудлар, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, баҳолаш, замонавий ёндашув, даража, хўжалик юритувчи субъект фаолияти, динамикаси, сифат, лойиҳавий ёндашув, самарали бошқарув.*

Keywords. *regions, socio-economic development, evaluation, modern approach, level, business entity activity, dynamics, quality, project approach, effective management.*

Кириш. Бошқарув амалиётида ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида худуд иқтисодиётини мувозанатли бошқаришни шакллантириш ва ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Бундай бошқарув иқтисодий ўсиш учун шароит яратиш имконини беради ва аҳолининг юқори турмуш даражасини таъминлайди. Худудий ривожланиш муаммоларини ўрганишга бағишланган кўплаб тадқиқотлар мавжуд бўлишига қарамай, унинг ёрдамида худудий ижтимоий-иқтисодий тизимини ривожлантириш муаммоларини таҳлил қилиш керак бўлган энг концептуал ва категорик аппарат ҳақида умумий фикр мавжуд эмас.

Бизнинг фикримизча, худудлар ривожига оид ишончли, ўз вақтида, фойдаланиш мумкин бўлган ахборотдан турли манфаатдор томонларнинг эҳтиёжлари айрим объектив сабабларга кўра тўлиқ қондириб бўлмайди. Худудларнинг ривожланиш даражасини объектив баҳолашга тўсқинлик қиладиган асосий сабаблар:

биринчидан, худудларнинг юқори дифференциаллашуви билан боғлиқ;

иккинчидан, фаолият турлари ва маҳсулотлар нуқтаи назаридан Давлат статистика қўмитаси хизмати томонидан тақдим этиладиган кечиктирилган статистик маълумотлар билан;

учинчидан, ижтимоий-иқтисодий худудларнинг ривожланиш даражасини ҳисоблашнинг кўп қиррали таҳлил методологияси мавжуд эмаслиги сабабли тизимли ёндашув нуқтаи назаридан усуллар, методологиялар, ёндашувлар, моделларни ўз ичига олган бундай методология;

тўртинчидан, манфаатдорлар томонидан ижтимоий-иқтисодий худудларни идрок этишнинг ўзгармаслигини шакллантириши керак бўлган умумий мақсадли ёндашувларнинг йўқлиги. Яна бир нуқтаи назардан, шуни таъкидлаш керакки, турли хил ёндашувлар турли манфаатдор томонларга уларнинг мақсадларига кўпроқ мос келадиган рейтинглардан фойдаланишга имкон беради.

Ҳар қандай худудий бўлиниш тизимида таксономик бирлик зарур эмас; иккинчидан, айрим умумий белгиларга кўра бирлашган қўшни давлатлар гуруҳи; учинчидан, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг бирлиги ва яхлитлиги билан ажралиб турадиган худудлар ва мамлакат иқтисодиётининг ихтисослашган қисмидир[1]. Ижтимоий-иқтисодий сиёсатни асослаш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадида худудларда такрор ишлаб чиқариш жараёнини ўрганишнинг объектив зарурати бозор муносабатлари субъекти сифатида худудларни ривожлантиришнинг янги моделини шакллантириш шароитида пайдо бўлади.

Материал ва метод. Ижтимоий-иқтисодий ва табиий-экологик ҳаёт шароитларининг худудий фарқларини ўрганишда ҳақиқатан ҳам киритилган муносабатларнинг хилма-хиллиги келиб чиқиш керак. Бу муносабатлар ижтимоий-иқтисодий алоқаларнинг кўп даражали йиғиндиси билан боғлиқ. Ушбу агрегатнинг ташувчиси бўлган ҳолда, худуд маълум даражада уларнинг ҳар

бирининг объектив қонуниятларини ўз ичига олади. Бу тенденциялар иқтисодий ривожланишнинг ўзига хослиги, ҳудуднинг ҳуқуқ ва бурчлари доирасида хўжалик юритувчи субъект фаолиятини ташкил этиш орқали ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини шакллантиришга таъсир қилади.

Худуд иқтисодиётининг фаолият юритишининг ижтимоий-иқтисодий шароитларини баҳолаш, биринчи навбатда, унинг иқтисодий ривожланиш имкониятларини ўрганиш мақсадида амалга оширилиши керак. Иккинчидан, худуд шароитларининг мавжуд фарқларини аниқлаш; учинчидан, потенциалнинг худуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсир даражасини асослаш лозим. Худуд иқтисодиётининг ишлаб чиқариш салоҳиятини тўғридан-тўғри қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг саноат ҳамда ишлаб чиқариш тузилмасини шакллантириш шартлари ташкилотнинг самарали ривожланишидан комплекс манфаатдорлик қобилияти билан белгиланади.

Иқтисодий динамиканинг жаҳон ва ички жараёнлар тенденциялари ҳамда шакллариининг замонавий таҳлили кенгайтирилган ишлаб чиқаришнинг энг муҳим хусусиятларидан бири ундаги чекланган мавжудлигидир. Билим ва кўникмаларга бўлган талаб, ахборотнинг иқтисодий омил ҳамда ресурслар сифатидаги ўрни ва ролини мустаҳкамлаш тизимли ёндашув асосида ривожланишнинг ўзига хос моделини шакллантириш имконини беради. Аҳолининг иқтисодий таркиби, меҳнат ресурслари, ижтимоий инфратузилма, ижтимоий-психологик иқлим, сиёсий жиҳатлар, маданий ва табиий омиллар

туфайли худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини бирлаштириш қийин.

Тадқиқотда аниқланишича, худудларни ривожлантиришнинг катта муаммоси - бу бир неча жиҳатларда намоён бўладиган инвестиция муҳитининг номуносивблигида намоён бўлади. Биринчидан, мулкчиликнинг давлатга нисбатан деформацияланган тузилишида давлатнинг асосий харидор ва иш берувчи роли ортишига олиб келади, шунинг учун унинг ижобий таъсири иқтисодиётнинг самарасизлиги билан қопланади. Ҳозирги вақтда инвестицияларнинг ўсишини сифатли деб айтиш мумкин эмас, чунки машина ва асбоб-ускуналарга киритилган инвестициялар қисми 2000 йилдаги 27,8 фоиздан 2021 йилда 34,9 фоизгача ўсди ва таҳлилчилар прогнозларига кўра ўсиш жуда секин давом этмоқда[2]. Давлат инвестициялари тизимли эмас, тадбиркорлик тузилмалари йирик мақсадли лойиҳаларга ва худудий ҳокимиятлар томонидан ишлаб чиқилган инвестиция паспортларига кириш имконига эга эмаслиги боис, инвестиция фаоллигини рағбатлантирмайди.

Инвестициялар ва ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш ўртасидаги боғлиқлик иқтисодиётнинг барча тармоқлари учун ҳам кучли эмас. Уларнинг ўсиши чакана савдодан ташқари, тармоқлар ва худудлар бўйича нотекислигича қолмоқда. Иккинчидан, хусусий капитал жамғаришнинг паст суръатларига олиб келадиган жамғармаларнинг нисбатан қуйи даражаси, истеъмол даражасининг пастлиги ва молия тизимида ишончсизлик билан боғлиқ. Худудларнинг ривожланиш даражасини объектив баҳолашга ҳалақит берадиган аниқланган сабабларни кўриб чиқишга тўхталадиган бўлсак, асосий

иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ бўлган ҳудудлар табақаланишининг объектив хусусиятини таъкидлаш керак. Статистик маълумотлар билан боғлиқ юқорида келтирилган қийинчиликлар Давлат статистика хизмати томонидан тўлиқ ифода этмайди.

Натижалар. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини ҳисоблаш учун кўп қиррали таҳлил методологияси муаммолари, шунингдек, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳудудлари манфаатдор томонлари томонидан идрок этишнинг

параллел равишда ечиш имконини беради[3]. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг мавжуд назарияси ва амалиёти кўп ҳолларда ривожланишнинг ижтимоий ёки иқтисодий таркибий қисмига эътибор қаратилиб, муаммоларни ёритишни чеклайди, деб хулоса қилиш имконини беради. Прогнозлар бўйича минтақа ривожланиши учун энг кўп қўлланиладиган кўрсаткичларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: иқтисодий ва ижтимоий (1-жадвал).

Прогнозлар бўйича минтақа ривожланиши учун қўлланиладиган кўрсаткичлар¹

№	Иқтисодий кўрсаткич	№	Ижтимоий кўрсаткич
1.	“Ҳудуднинг саноат хусусиятлари” прогнози	1.	“Ҳаёт соҳасида шахсий манфаатлар ва эҳтиёжларни амалга ошириш” проекцияси
2.	“Рақобат даражаси” прогнози	2.	“Сиёсий барқарорлик” прогнози
3.	“Тадқиқотлар ва инновациялар” проекцияси	3.	“Маданий ва этник мустақиллик” проекцияси
4.	“Рақамли иқтисодиёт” прогнози	4.	“Ўсиш ва ривожланиш” прогнози
5.	“Каутеризация ва глобаллашув даражаси” прогнози		

Иқтисодий кўрсаткичлар ҳудудий саноатнинг ўзига хослиги (ишлаб чиқариш, боғлаш, хизмат кўрсатиш), рақобат даражаси, тадқиқот ва инновациялар, рақамли иқтисодиёт, кластерлаш ва глобаллашув даражаси (минтақалараро ва давлатлараро интеграция даражаси) билан боғлиқ. Ҳудудларни таҳлил қилиш статистик кўрсаткичлар тўплами учун рақамларни

танлаш, уларни бир-бири билан мантиқий боғлиқ бўлган, нафақат иқтисодий кўрсаткичларни, балки сифат каби ижтимоий кўрсаткичларни ҳам акс эттирувчи мақсадли тушунчаларнинг замонавий тизимига гуруҳлаш орқали амалга оширилиши керак.

Аҳолининг ижтимоий фаровонлигини ўрганиш замонавий иқтисодий сиёсатнинг аҳоли турмуш

¹ Тадқиқотчининг муаллифлик ишланмаси

сифатини ошириш йўналишини амалга оширишга қаратилган[4]. Ушбу йўналиш, аввал айтиб ўтилганидек, иқтисодий сиёсатнинг сўнгги тенденцияларига, жумладан, ҳаёт соҳаларида (даромад, иш, оила, таълим, соғлиқни сақлаш, товарлар ва хизматлар билан таъминлаш, маданий ва сиёсий эҳтиёжларни амалга ошириш, алоқа, вақт бюджети, ижтимоий барқарорлик) шахсий манфаатлар ва эҳтиёжларни амалга ошириш, сиёсий барқарорлик (ҳокимиятга ишонч, ундан қониқиш), маданий ва этник автономия, ўсиш ва ривожланиш (дам олиш инфратузилмаси, қулай турар жой, таълимнинг инновацион йўналишлари, дам олиш) кўрсаткичларига эътибор қаратилади. Ушбу кўрсаткичлардан келиб чиққан ҳолда ҳудудларнинг нотекис ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражасини таҳлил қилиш ва баҳолашни босқичларга бўлиш мумкин (1-расм).

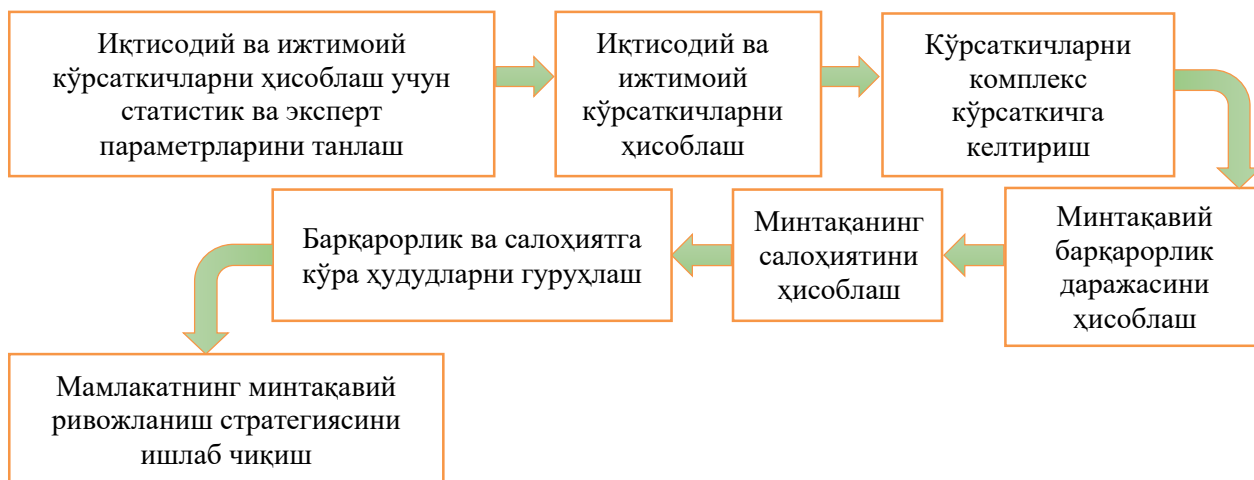
Юқоридаги 3.1.1-жадвалда келтирилган иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар прогнозлари бўйича бўйича дастлаб Ҳудуд иқтисодиётини таҳлил қилганда, минтақа иқтисодиётининг ривожланиш даражасини тушуниш учун қайси кўрсаткичларни ҳисобга олиш керак бўлган муаммо мавжуд. Вилоят иқтисодиётининг барча тармоқларини учта блокга бўлиш мумкин (2-расм):

ҳудудлар ривожланишини баҳолашга ёндашувларни кўриб чиқамиз. "Ҳудуднинг саноат хусусиятлари" иқтисодий кўрсаткичининг прогнози

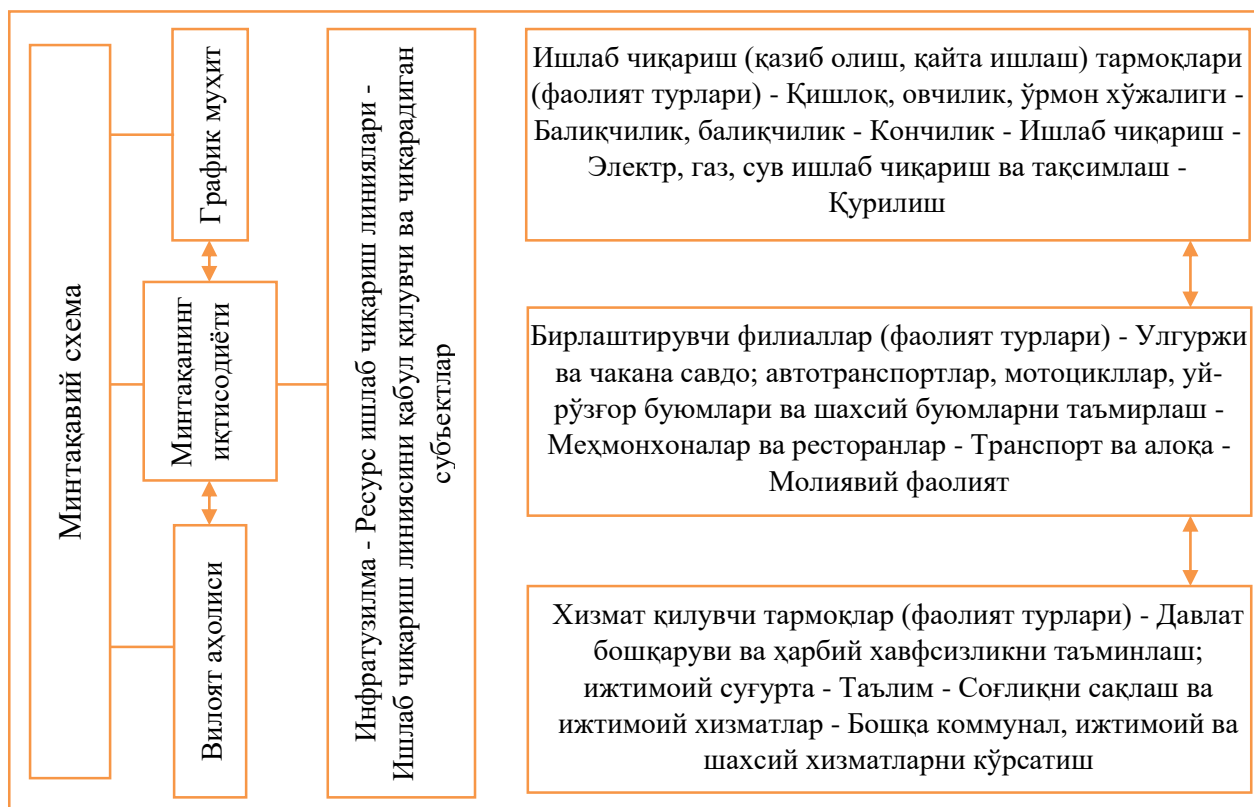
2-расмда келтирилган 1-блок - кончилик, қайта ишлаш ва ишлаб чиқариш саноати фаолият турлари - моддий ва энергия ресурсларни қазиб

олиш, воситаларга айлантириш ишлаб чиқариш ёки истеъмол товарларини ичига олиб, уларга хомашё қазиб олиш, саноат ишлаб чиқариши, қишлоқ хўжалиги, балиқчилик ва хомашё, ёқилғи манбаларига яқинроқ жойлашган қурилишни кўрсатиш мумкин. Оптималлаштиришнинг асосий объекти ишлаб чиқариш машиналари ва технологиялари бўлиб, ривожланиш мақсади энг паст нархга эга сифатли рақобатбардош маҳсулотни ишлаб чиқаришдан иборатдир. Энг катта харажатлар ишлаб чиқаришда ишлатиладиган хом ашё ва материалларни сотиб олиш, барча турдаги ёқилғи, сув ҳамда энергия сотиб олиш, асосий воситаларнинг амортизациясига кетади. Инновацион фаолият кўпинча фан институтлари ва ҳарбий ишлар соҳасида янги маҳсулотларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ. Бошқарувнинг асосий объекти - бу шахс, ривожланиш мақсади - унинг эҳтиёжларини қондириш.

3-блокда бирлаштирувчи тармоқлар фаолият турлари, яъни қазиб олиш, ишлаб чиқарилган ресурслар, шунингдек, соф якуний маҳсулотнинг истеъмолчига ҳаракати назарда тутилади. Уларга транспорт ва алоқа, савдо ва хизмат кўрсатиш, молия киради. Бошқариш ва оптималлаштириш объектлари транспорт йўналишлари, тарқатиш марказлари ва транспорт воситалари бўлиб, асосан маҳсулотларни истеъмол қилиш соҳаларида жойлашган. Умуман олганда, 3-расм тармоқларни боғлаш кўрсаткичлари ҳудудий логистика ривожланиш даражасини акс эттиради.

1-расм. Ҳудудий ривожланиш даражасини таҳлил қилиш ва баҳолаш босқичлари²

2-расм. Хўжалик фаолиятининг блокли саноат хусусияти³

² Тадқиқотчининг муаллифлик ишланмаси

³ Тадқиқотчининг муаллифлик ишланмаси

3-расм. Саноат (фаолият) блоклари учун ўзига хос хусусиятлар⁴

⁴ Тадқиқотчининг муаллифлик ишланмаси

ЯИМда қайси блок катта улушни эгаллаганлиги ва энг банд аҳоли банд бўлганлигидан келиб чиқиб, иқтисодий хусусият (ривожланган, ривожланаётган, ўтиш даври), иқтисодий ривожланиш босқичи (саноатдан олдинги, саноат, постиндустриал, инновацион) технологик режим, шунингдек, худуднинг географик жойлашуви (жаҳон транспорт йўлакларига кириш имконияти мавжудми) ҳақида гапириш мумкин.

Бирлаштирувчи тармоқлар халқаро оқимларда иштирок этадилар, ҳаракат тезлигини ва сақлаш шароитларини доимий равишда яхшилайдилар. Умуман олганда, таъминот занжири бўйлаб тармоқларни улаш бўйича харажатлар таркибидаги улуш 70% га етиши мумкин[5], деб ишонилади. Шунинг учун ҳам мамлакатлар ва минтақалар ўз худудидан ўтувчи товар, молиявий, инсон оқими ва халқаро транспорт йўлакларини яратиш учун фаол кураш олиб бормоқда.

Хизмат кўрсатиш тармоқларига келсак, уларнинг ялпи ички маҳсулот таркибидаги улуши 20 фоиздан ортиқни ташкил этади[6]. Улар миждозлар учун курашишга ва давлат ва бозорни тартибга солувчиларнинг роли ўртасидаги оптимал корреляция билан хизматлар сифатини яхшилашга мажбур бўлган рақобат муҳитида ишлайди.

Мунозара. Инновацияларга асосланган мамлакатлар иқтисодиётининг ялпи ички маҳсулотида хизмат кўрсатиш саноатининг улуши ортади. Бунга эришиш учун бешинчи технологик режим тарихий ривожланишдан (микроэлектроника, информатика, биотехнология, генетик инженерия, энергиянинг янги турлари, материаллар, космик тадқиқотлар, сунъий йўлдош алоқасининг ривожланиши) ўтиши керак,

бунинг натижасида боғловчи тармоқларнинг аксарияти ривожланади.

Келажакда олтинчи технологик режимнинг ривожланиши билан биотехнология, нанотехнология, инсонга инвестициялар, янги табиий ресурслардан фойдаланиш, янги тиббиёт, робототехника, юкори гуманитар технологиялар, келажакни прогнозлаш ва бошқариш технологияларига ўтилиши кўзда тутилади. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда хусусан, Германия, АҚШ, Буюк Британияда ялпи ички маҳсулотдаги энг катта 47% дан ортиқ улуш молиявий фаоллик 30% дан ортиқ кучли саноат тармоқларига тўғри келади[7].

Ч.Карлссон ўзининг тадқиқотида саноатнинг миллий иқтисодиёт миқёсида нотекис тақсимланишини текширишнинг статистик усуллари таклиф қилади. Ушбу мақсадлар учун иккита ўзаро боғлиқ кўрсаткичдан фойдаланиш таклиф этилади:

фазовий ўзгарувчанлик коэффициентини бўлиб, ушбу кўрсаткич классик ўзгарувчанлик коэффициентининг мослашуви бўлиб, мамлакатда ўрганилаётган саноат ривожланишидаги оғишларнинг мавжудлиги ва даражасини акс эттиради;

Герфиндалнинг фазовий индекси. Ҳерфиндал Хиршман индексини ҳисоблашнинг классик усулининг модификацияси бўлган бу кўрсаткич тўғридан-тўғри ҳар қандай ўлчанадиган хусусиятнинг нотекис тақсимланиш даражасини кўрсатади[8]. Ушбу статистик методология худудий ва миллий иқтисодиётларнинг ривожланиш тарихи, яъни худудларда потенциал маҳаллийлаштирилган гуруҳларни ўз ичига олган тармоқларни очиш

хусусиятлари нуқтаи назаридан маълум амалий қизиқиш уйғотади.

Шу билан бирга, унинг мавжуд камчилиги катта ҳажмдаги статистик маълумотларни таҳлил қилишнинг юқори машаққатлилиги ва мамлакат ҳудудлари бўйича статистик маълумотларнинг сифати ва мавжудлигига сезгирлигидир. Бундан ташқари, шуни таъкидлаш керакки, иқтисодиётнинг воқеликларида ҳудудлар иқтисодий ривожланишининг турғун нотекислиги, аслида, иқтисодий ресурсларнинг, шу жумладан меҳнатнинг паст ҳаракатчанлиги билан боғлиқ. Шундай қилиб, бундай методологияни қўллаш натижалари фақат эришилган ҳулосаларни тасдиқлаши мумкин, лекин у давлат иқтисодий сиёсати ва иқтисодий ривожланиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш учун фойдали бўлиши мумкин. Минтақавий ва миллий иқтисодиётлар ривожланишининг географик ва саноат жиҳатларини бирлаштириш бир нечта кўрсаткичларни ўзида мужассам этган: мамлакатнинг бир соҳасидаги кўриб чиқиладиган ҳудуд, шунингдек, ўрганиладиган минтақа иқтисодиётининг бутун миллий иқтисодиётдаги улушини ифода этади.

Ушбу методиканинг жиддий афзаллиги - уни ҳисоблаш учун статистик маълумотларнинг нисбий мавжудлиги, шунингдек, натижаларни шарҳлашнинг соддаллиги. Маҳаллийлаштириш коэффициентини қиймати 1 дан юқори бўлса, ҳудуд иқтисодиётининг ушбу тармоғи бўйича ихтисослашувини ёки аниқроғи, ўртача даражасига нисбатан ушбу тармоқнинг вилоят ҳудудида маҳаллийлаштириш кучайганлигини кўрсатади. Барча афзалликларига қарамай, бизнинг фикримизча, маҳаллийлаштириш индексининг бир муҳим камчилиги бор: у концентрация ва маҳаллийлаштириш жараёнининг фақат бир томонини -

миқдорий томонини кўриб чиқади. Шу билан бирга, иқтисодиётнинг кўплаб тармоқларида замонавий юқори самарали технологиялар ва капитални алмаштиришнинг глобал жараёнларидан фаол фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда, маҳаллийлаштиришни ўрганишни фақат ходимлар сони ёки корхоналар айланмаси билан чеклаб бўлмайди. Иқтисодий фаолият концентрациясининг сифат жиҳатини ўрганиш доирасида ушбу камчиликни икки маҳаллийлаштириш коэффициенти - ходимлар сони ва корхоналар айланмасидан келиб чиққан ҳолда бирлаштириш орқали текислаш мумкин.

Таъкидлаш жоизки, ушбу коэффициентларнинг нисбати орқали ҳудуд мавжуд кластерларнинг ҳам интенсивлигини олиш мумкин ва бу миллий ривожланишнинг потенциал йўналишларини ҳам аниқлаш имконини беради. Шундай қилиб, маҳаллийлаштириш интенсивлиги коэффициентидан фойдаланган ҳолда меҳнат унумдорлигининг маҳаллийлаштириш ва ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиши жараёнларига таъсирини акс эттирувчи детерминистик омил моделини олиш мумкин[9]. Шуни ҳам таъкидлаш мумкинки, таъкид этиладиган коэффициент маҳаллийлаштириш коэффициентининг меҳнат унумдорлиги бўйича, яъни стандарт мутлақ кўрсаткичлар ўрнига самарадорлик индексига нисбатан модификациясидан бошқа нарса эмас. Бу, бизнингча, бошқа кўрсаткичлар билан биргаликда ҳудудий ривожланишининг муҳим тенденциялари ва омилларини аниқлаш имконини беради. Олинган омил моделига мурожаат қилган ҳолда, моделга киритилган омилларнинг таъсир йўналишларини қайд этиш керак. Барча

омилларни тўғридан-тўғри ва тескари таъсир қилувчи омилларга бўлиш керак:

тўғридан-тўғри таъсир этувчи омиллар, уларнинг ўсиши, бошқа ҳолатлар тенг бўлса, маҳаллийлаштириш интенсивлиги ошишига олиб келади:

худудда саноат бўйича меҳнат унумдорлиги;

бутун мамлакат бўйича барча тармоқларнинг меҳнат унумдорлиги;

тескари таъсир омиллари, уларнинг ўсиши, бошқа ҳолатлар тенг бўлганда, интенсивлик коэффициентининг пасайишига олиб келади:

худуднинг барча тармоқларида меҳнат унумдорлиги;

мамлакат иқтисодиётида тармоқлар бўйича меҳнат унумдорлиги. Ушбу тадқиқотда ўрганилган бошқа кўрсаткичлар ва кўрсаткичлар билан солиштирганда кўриб чиқиладиган маҳаллийлаштириш интенсивлиги омилининг ўзига хос хусусияти унинг саноатнинг ривожланиш даражасига, яъни мезоиктисодий даражага йўналтирилганлигидир. Шунини таъкидлаш керакки, бундай соҳага хос методология баъзи афзалликларни беради. Хусусан, худудий иқтисодиётни ривожлантиришни бошқариш учун асос бўлиши мумкин бўлган етакчи тармоқлар ва ташқи тармоқларни ажратиб кўрсатиш имконини беради.

Бирок, ушбу ёндашувнинг барча афзалликларига қарамай, бу усул худуднинг умумий ижтимоий-иқтисодий ривожланиши тўғрисида хулоса чиқаришга имкон бермайди ва яхлит кўрсаткич бўлиб хизмат қила олмайди. Ушбу коэффициентни қўллаш давлат ва худудий иқтисодий сиёсат доирасида саноатнинг ривожланиш динамикаси ҳамда интенсивлигини ва худудий

иқтисодиётнинг турларини аниқлаш учун талаб қилиниши мумкин. Бундан ташқари, шунини таъкидлаш керакки, маҳаллийлаштириш интенсивлиги индексининг тавсифланган усули ҳам жуда кенг қўламли потенциалга эга, чунки у ҳар қандай иқтисодий жиҳатдан алоҳида "худуд" га мослаштирилиши мумкин: Бу ҳолат фақат марказлашган давлат статистикаси методологиясининг бирлиги ҳисобига миллий иқтисодиёт доирасида автоматик тарзда таъминланадиган кўрсаткичларни фаолият турлари ва тармоқлари бўйича солиштиришда юзага келиши мумкин.

Худуднинг иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари технологик ўзгаришлар ва глобаллашув билан бирга келадиган ишончсизлик ва тенгсизликка янада самаралироқ курашишга йўналтирилиши керак. Айнан барқарор ва кенг қамровли тараққиёт, унинг иқтисодий имкониятлари, хавфсизлик даражаси ҳамда турмуш сифати ошиши билан бирга аҳоли даромадларининг ошиши сиёсатчилар томонидан иқтисодий ривожланишнинг асосий мақсади сифатида қабул қилиниши керак. Бу минтақада ушбу сиёсатнинг самарадорлигини баҳолашнинг янги воситаларини назарда тутати[10]. Шу муносабат билан иқтисодий кўрсаткичлар билан бир қаторда минтақанинг ижтимоий ривожланиш кўрсаткичларини ҳам ҳисобга олиш керак. Аммо шунини таъкидлаш керакки, ижтимоий кўрсаткични миқдорий жиҳатдан ҳисоблашда қийинчиликлар мавжуд. Айрим иқтисодий адабиётларда таҳлил усулларига қараб минтақа ривожланишининг ижтимоий компонентини баҳолашга турлича ёндашувлар келтирилган:

инсон фаровонлигини баҳолашда қандай товарлар, имкониятлар ва

шароитлар инсон ҳаётини яхшилаш тўғрисида мустақил мулоҳазалар бўлиши керак деган фикрга асосланган объектив ёндашувлар;

ҳаёт сифати шу ҳаёт кечириш билан белгиланар экан, аҳоли фаровонлигини баҳолаш ҳам аҳоли ўртасида сўров ўтказиш орқали тўпланган субъектив фикр-мулоҳазаларни баҳолаш йўли билан амалга оширилиши керак, деган фикрга асосланган субъективистик ёндашувлар;

илмий тадқиқотларда тез-тез учраб турадиган, субъектив ва объектив баҳоларни ўзида мужассам этган комбинацияланган ёндашувлар[11]. Шунинг таъкидлаш керакки, назарий ва амалий нуқтаи назардан ёндашувларнинг фарқига қарамай, уларнинг барчаси хусусий субиндексларни ҳисоблашга асосланади ва сўнгра уларни тортиш ёндашувидан фойдаланган ҳолда ҳудуднинг ижтимоий ривожланишининг умумий индексига бирлаштиради. Охир-оқибат, кўпчилик тадқиқотчилар ва ихтисослаштирилган ташкилотлар 1-жадвалга мурожаат қилиб, ҳудуднинг ижтимоий ривожланишини баҳолаш тўртта асосий кўрсаткични таҳлил қилишга асосланганлигини таъкидлаш мумкин: ҳаёт, сиёсий барқарорлик, маданий ва этник мустақиллик соҳаларида шахсий манфаатлар ва эҳтиёжларни рўёбга чиқариш, бу кўрсаткичларнинг прогнозлари ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, уларнинг жамланиши "фуқароларнинг минтақада яшайдан

кониқиши" умумий кўрсаткичида ифодаланади.

Хусусий субиндексларни ягона рейтинг кўрсаткичига бирлаштириш классик ёндашувининг ёрқин ва типик вақили, хусусан, ҳаёт сифати бўйича натижаларни олиш имконини беради. Ушбу ёндашув доирасида хусусий субиндексларнинг бир нечта блокларини ажратиш мумкин:

аҳоли даромадлари даражаси, аҳоли бандлиги ва меҳнат бозори;

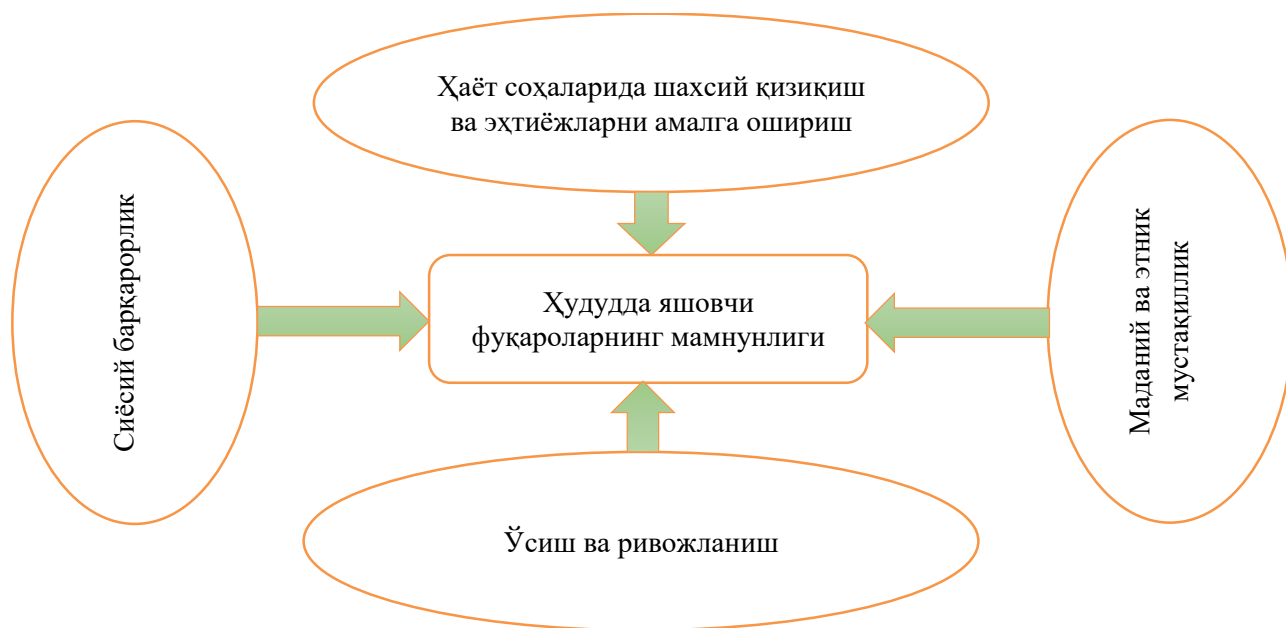
аҳолининг уй-жой шароитлари ва яшаш жойи хавфсизлиги;

демографик вазият, атроф-муҳит ва иқлим шароитлари;

аҳоли саломатлиги ва таълим даражаси;

ижтимоий инфратузилма объектларини таъминлаш ва иқтисодий ривожланиш даражаси;

кичик бизнеснинг ривожланиш даражаси. Юқорида келтирилган 1-жадвалга кўра шунинг таъкидлаш мумкинки, ҳудуднинг ижтимоий ривожланишини баҳолаш тўртта асосий кўрсаткичлар таҳлилига асосланади: ҳаёт соҳаларида шахсий манфаатлар ва эҳтиёжларни амалга ошириш, сиёсий барқарорлик, маданий ва этник мустақиллик, ўсиш ва ривожланиш. Шунинг таъкидлаш керакки, кўрсаткичларнинг ушбу прогнозлари ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, уларнинг "фуқароларнинг ҳудудда яшайдан мамнунлиги" умумий кўрсаткичига жамланиши 4-расмда кўрсатилган.

4-расм. Фуқароларнинг ҳудудда яшайдан мамнунлиги⁵

Хулоса ва таклифлар. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолаш ёндашувларини ўрганиш ҳудудлар ривожланишини ҳолисона қиёсий баҳолаш мақсадида уларнинг иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичларини тизимли ўрганиш ва тўлиқ таҳлил қилиш етарли эмаслигини кўрсатди. Тадқиқотда келтирилган фикр мулоҳазалар ушбу соҳадаги кейинги тадқиқотларга мавжуд ёндашувларни таснифлаш ва тизимлаштириш усуллари ҳамда турли хил ёндашувларни бирлаштиришнинг мумкин бўлган йўналишларига асос бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот доирасида потенциал манфаатдор томонларнинг манфаатлари ва мақсадлари билан чамбарчас боғлиқ

ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожланишни баҳолашда:

1. Ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий жараён ва ҳодисаларни, шу жумладан, ҳудуднинг нотекис ижтимоий-иқтисодий ривожланишини баҳолашга ёндашувларни ишлаб чиқишда манфаатдор томонларнинг потенциал фойдаланувчи ва баҳолаш натижаларининг амалдаги мижозлари сифатидаги эҳтиёжлари устуворлик берилиши керак.

2. Ҳудуднинг динамикаси ва ривожланиш даражасини сифат жиҳатидан баҳолаш замонавий воқеликда лойиҳавий ёндашувларни фаол ривожлантириш доирасида ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришнинг асосий самарали бошқаруви бўлиши керак.

⁵ Тадқиқотчининг муаллифлик ишланмаси

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Baydalova, O.V. (2012) Social data in regional development: methodology and methodical basis of research. Science Journal of Volgograd State University. Philosophy. Sociology and Social Technologies, 1, pp. 59-65
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумоти
3. Golovin, V. A. (2016) Methodical approaches to quantitative evaluation of regional economic clusters. Vestnik of Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod. Social Sciences, 4(44), pp. 17-26.
4. Gross regional product structure by economic activities. URL: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/vvp/tab-vrp2.htm.
5. <https://www.hse.ru/data/2017/08/03/1173503128/ИО%202017.%202013.%20Osnovnye%20pokazateli%20razvit.%20sub%23ektah%20Rossijskoj%20Federacii.pdf>
6. Science and Technology Indicators Data Book: National Research University Higher School of Economics. URL: <https://www.hse.ru/primarydata/in2020>
7. The ESS report 2020. European Statistical System. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6852101/KS-FN-15-001-EN-N.pdf>
8. Karlsson C. (2008) Handbook of Research on Cluster Theory. Cheltenham (UK), Northampton (USA): Edward Elgar, 316 p.
9. Pavlova, Ya. Yu. (2013) Estimation and formation of perspective directions of development of regional logistics in subjects of the Russian Federation (dissertation for the degree of candidate of economic sciences), 201 p.
10. Kuvshinova, O. & Bazanova, E. (2017) Russia is on the 13th place among 78 developing countries on the inclusiveness of the economy. Vedomosti. URL: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles>
11. Aivazian, S. & Stepanov, V. & Kozlova, M. (2006) Measuring the Synthetic Categories of Quality of Life in a Region and Identification of Main Trends to Improve the Social and Economic Policy (Samara Region and its Constituent Territories). Applied Econometrics, 2, 18-84.